

Jacob Letterstedt, den brittiska imperialismen och de letterstedtska donationerna

LARS OLSSON*

Linnéuniversitetet

I denna uppsats ges en bakgrund om den brittiska imperialismen i Kapprovinsen och hur företagsledaren Jacob Letterstedt (1796–1862) agerade inom denna politiska ekonomi. Studien bygger dels på Letterstedts efterlämnade konsulatsrapporter, brev och självbiografi, men även på material om slavekonomin, vinindustrin och slaveriets avskaffande från arkiv i Kapstaden. Fram träder bilden av en engagerad näringsidkare som inte drog sig för att dra fördel av den brittiska imperialismen.

Jacob Letterstedt

Jacob Letterstedt (1796–1862) är i Sverige mest känd genom *Letterstedtska Föreningen*, som bildades 1875 på grundval av delar av hans stora kvarlåtenskap. Sedan 1878 ger föreningen ut *Nordisk Tidskrift*. Bilden av Letterstedt har skapats inom denna krets av bland annat överbibliotekarien Claes Annerstedt samt litteraturvetarna Örjan Lindberger och Inge Jonsson.¹ De bygger huvudsakligen på Letterstedts egna självbiografiska anteckningar och några av hans konsulatsrapporter, men sätter inte in Letterstedts verksamhet i något större ekonomiskt, socialt och politiskt sammanhang. Den ende som gör annorlunda är Inge Jonsson, som i artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

* Författaren avled innan texten var helt färdigredigerad och manuset har redigerats av Ulla Rosén och gästredaktörerna.

1. Jacob Letterstedt, "Självbiografi", i *Kungl. Vetenskapsakademiens Årsbok* (Stockholm 1926); Claes Annerstedt, *Jacob Letterstedt och hans stiftelser* (1878); Örjan Lindberger, "Jacob Letterstedt och hans gärning", i *Nordisk Tidskrift* 1996:1 (1996) s. 485; Inge Jonsson, "Jacob Letterstedt 1796–1862: Storföretagare och donator", i *Nordisk Tidskrift* 2015:2 (2015) s. 229–230. *Nordisk Tidskrift* startades med stöd av Letterstedtska Föreningen och Lindberger var dess huvudredaktör 1958–1982.

Lars Olsson (1945–2020) var professor emeritus i historia vid Linnéuniversitetet. Han var en ledande arbetarhistoriker med inriktning migrationshistoria, hans senaste publikationer var "Capital, Market, and Labour in the Western Cape Winelands c. 1900" (2018) och *Women's Work and Politics in WWI America* (2018).

föribigående nämner att "ett trettiootal slavar" producerade "betydande kvantiteter av vin och spannmål" åt Letterstedt. Han nämner också att Letterstedt i en konsultatsrapport rapporterade att "frigifvandet af förra slafvarna" utgjorde "en stor vändning här i landet" och att hans bror skickade honom "ett dussin Svenska arbetare".²

Letterstedt var således delaktig i slaveriet och dess avskaffande i Kap och han importerade arbetare dit från Sverige. Ingen av hävdatecknarna har dock grävt vidare i dessa uppgifter. Syftet med denna artikel är därför att skapa en djupare förståelse för det transnationella sammanhang som Jacob Letterstedt verkade i och som utgjorde förutsättningarna för tillväxten av hans stora förmögenhet och donationerna till vetenskap och kultur i Norden.

År 1819 lämnade den 23-årige Jacob Lallerstedt (Letterstedt) Solna, där han misslyckats med att utveckla Järva bränneri, hamnat i skuld och flytt från sina fordringsägare. Han begav sig till London, där han mötte landsmän, som "sågo min ställning och intresserade sig för min framgång". Han lyckades med deras hjälp bli antagen till den brittiska regeringens första projekt att överföra emigranter till Kapkolonin, som britten erövrat från det holländska *Vereenigde Oostindische Compagnie* (VOC) under Napoleonkrigen. Lallerstedt, som nu kallade sig Letterstedt, anlände till Godahoppsudden den 19 mars 1820, och efter ingripande av några "välmående" svenska köpmän lyckades han utverka tillstånd att få stanna i Kapstaden istället för att följa med de övriga emigranterna österut till Algoa Bay.³

I Kapstaden satte vinhandlaren Roelof Zeederberg⁴ Letterstedt i kontakt med farmaren Van Reenen på Groot Constantia, som anlätade honom för att starta ett bryggeri, men därav blev intet. Letterstedt fick i stället anställning som packhusbokhållare vid den förmögne handelsmannen Antonio Chiappinis varuhus i Kapstaden och stannade i dennes tjänst i drygt två år.⁵

2. Jonsson (2015) s. 238. Brodern Erik Gustaf Lallerstedt var krigskommissarie, innehade ett häradskrivareboställe och arrenderade Starby kungsgård med 700 ha mark och 20 underlydande torpställen utanför Vadstena. Se Letterstedt (1926) s. 259 och <<http://www.stavlosa.se/historiakungstarby.htm>> (15/4 2020).

3. Letterstedt (1926) s. 260–262.

4. Om Zeederberg, se Alan H. Winquist, *Scandinavians and South Africa: Their Impact on the Cultural, Social and Economic Development of pre-1902 South Africa* (Cape Town 1978) s. 30–31.

5. Letterstedt (1926) s. 261–262. Lindberger, (1996) s. 485; Jonsson (2015) s. 229–230.

Hos Chiappini mötte Letterstedt en ung man, som bjöd honom att följa med till familjens gård på andra sidan Taffelberget. Familjen Dreyer tillhörde, enligt Letterstedt, "en av koloniens bästa familjer". Gården hade anor från 1657 – ett av de första VOC-åren på Godahoppsudden. Besöket blev mer än lyckat för Letterstedt. Modern Maria Becker var sedan 1819 änka efter Johannes Frederick Dreyer, som, enligt Letterstedt, "lämnat henne i arvsprocesser och intrasslade affärer". Hon tog stort intryck av svensken och gifte sig med honom. Misstron mot Letterstedt var dock stor inom hustruns sociala omgivning.⁶ Möjligen fanns det fog för det, eftersom nykomlingen var 17 år yngre än hon och bröllopet skedde endast en och en halv månad efter deras första möte. Letterstedt verkar dessutom ha ansett att egendomen Louvliet i Rondebosch var hennes största attraktion.⁷

Trots misstron mot honom, lyckades Letterstedt bli en etablerad farmare, kvarn- och bryggeriägare och köpman i Kapstaden och dess omgivning. Den 6 januari 1835 fick han "borgarerätt" och blev därmed brittisk undersåte. Letterstedt blev också en politiskt framstående person i kolonin och en betydande mecenat för svenskt kulturliv och vetenskap. Redan vid sitt första besök i Sverige 1838 donerade han £ 10 000 till Kungliga Vetenskapsakademien. Donationsverksamheten kulminerade med ett anslag i Letterstedts testamente om 253 000 riksdaler till stöd för nordiskt samarbete.⁸ Letterstedt blev både svensk-norsk konsul i Kapstaden och riddare och kommandör av Wasaordern. Han blev änkeman 1848, men tre år senare, vid 56 års ålder, gifte han om sig med den 29-åriga brittiska adelsdamen Lydia Meredyth-Boys och fick med henne dottern Lydia 1853. Letterstedt dog i Paris 1862 och ligger begravd i hemförsamlingen Vallerstad i Östergötland.⁹

Britterna tar över Kap, förbjuder slavhandeln och koloniserar kolonin

Efter den amerikanska frigörelsen från Storbritannien 1776 sökte brittiska köpmän och den brittiska kronan andra områden att kolonisera och exploatera. Den brittiska imperiemakten lade beslag på Godahoppsudden, fick kontroll över kolonin 1806 och erhöll den definitivt 1815.

6. Letterstedt (1926) s. 262. Wayne Dooling, *Slavery, Emancipation and Colonial Rule in South Africa* (Pietermaritzburg 2007) s. 31.

7. Jonsson (2015) s. 230 och framåt.

8. Jonsson (2015) s. 270.

9. Jonsson (2015) s. 223.

Redan 1807 förbjöd regeringen i London slavhandel inom det brittiska imperiet och stoppade tillförseln av nya slavar till slaveekonomin. Förbudet mot slavhandel innebar emellertid inte att handeln med slavar upphörde inom Kapkolonin. Mellan 1816 och 1826 bytte inte mindre än 40 procent av Kapkolonins slavar ägare.¹⁰ I Kap ökade antalet slavar från 29 843 år 1808 till 34 241 år 1834, mestadels genom att slavars barn ökade arbetskraftens numerär – slavägare använde till och med "slave breeding", som var "notoriously frequent" efter förbudet mot slavhandel.¹¹ Ökningen skedde i agrara områden, särskilt i de nykoloniserade delarna i öst, medan antalet slavar minskade från 9 367 till 5 583 i urbana områden. Slavarnas andel av befolkningen, exklusive soldater, sjönk från strax över hälften år 1806 till en dryg fjärdedel 1834, och andelen bland arbetsstyrkan föll från 80 procent till mindre än hälften.¹²

Förbudet mot slavhandeln innebar emellertid att slavarnas villkor inte förbättrades förrän på 1820-talet. Samtidigt som priset på slavar steg dramatiskt mellan 1808 och 1826 från £ 75 till £ 150,¹³ ökade exploateringen av dem som arbetskraft. Medan en manlig, vuxen slav år 1814 skötte 6 500 vinrankor och producerade 0,6 legger¹⁴ vin, skötte han drygt 11 000 vinrankor och producerade 2,3 legger vin år 1823.¹⁵

Den stora nedgången av andelen slavar i den arbetsföra befolkningen i Kap berodde utöver slavimport också på invandring. Under de första åren av brittiskt herravälde var utflyttningen av briter dit marginell, men den brittiska koloniseringen tog fart 1820. Bakgrunden var de våldsamma sociala protesterna mot arbetslöshet och fattigdom bland arbetare och avdankade soldater på 1810-talet.¹⁶

10. Mary Isabel Rayner, "Wine and Slaves: The failure of an Export Economy and the Ending of Slavery in the Cape Colony in South Africa, 1806–1834". Opublicerad PhD thesis, Duke University (1986) s. 209.

11. Robert C-H Shell, *Children of Bondage: A Social History of the Slave Society at the Cape of Good Hope, 1652–1838* (Johannesburg 1997) s. 47, 65; R. L. Watson, *Slave Emancipation and Racial Attitudes in Nineteenth Century South Africa* (Cambridge 2012) s. 223.

12. Watson (2012) s. 5.

13. Nigel Worden, "Adjusting to Emancipation: Freed Slaves and Farmers in the mid-Nineteenth-Century South-western Cape." i Wilmot G. James & Mary Simons (red.), *The Angry Divide: Social and Economic History of the Western Cape*. (Claremont 1989) s. 32–33.

14. 1 legger = 588,15 liter.

15. Rayner s. 66; JS Gericke Biblioteek: Africana. Stellenbosch.

16. Några ledare av protesterörelsen avrättades, fackföreningar förbjöds och förtrycket av arbetare fördjupades och kulminerades i Peterloo-massakern i Manchester 1819. Se Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution* (London 1973) s. 254 och framåt; E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (Middlesex 1982) s. 734f; Timothy Keegan, *Colonial South Africa and the Origin of the Racial Order* (Charlottesville 1996) s. 46–47.

För att lätta på det sociala trycket och förebygga politisk radikalism inrättade regeringen år 1819 Colonial Land and Emigration Commission och anslog £ 50 000 för den första organiserade utvandringen av briter till Kap. Den erbjöd fri resa och 100 tunnland mark till den som kunde rekrytera minst tio "able-bodied" män och deponera £ 10 per emigrant till dess att emigranterna hade etablerat sig i det nya landet. Man lyckades väl: 56 sådana sällskap organiserades inför den första etappen, och 1820 avreste cirka 4 000 emigranter för att etablera sig som farmare och arbetare i östra Kap, där de också skulle utgöra en buffertzonen gentemot Xhosafolket. Vissa sällskap organiserades av väletablerade män som betalade kostnaden för fattiga familjer och individer och anställde dem som kontraktsarbetare på sju år. Andra utgjordes av kapitalstarka spekulanter, som bildade jordbolag. En tredje grupp utgjordes av enskilda individer som reste på egen hand, men måste tillhöra något av de 56 sällskapen.¹⁷ Letterstedt tillhörde den sistnämnda kategorin. Han ingick i ett sällskap som organiserades av David Thomas Nightingale och sällskapet färdades med fartyget *Amphitrite*.¹⁸ Eftersom endast cheferna för respektive sällskap tilläts komma i land i Simonstown sydost om Kapstaden, är och förblir det en gåta hur Letterstedt lyckades med det och snabbt fick kontakt med etablerade landsmän i Kapstaden.

Britternas övertagande av Kapkolonin gynnade exporten av vin till Storbritannien genom förmånliga tullar i förhållande till franska viner. Det blev snabbt en vinboom i Kap.¹⁹ Denna generösa politik var ett led i försöken att blidka de stora och mäktiga vinfarmarna bland boerna och få dem att acceptera det nya styret. Många av dem gifte in sig i den nya härskande klassen och ingick ekonomiskt partnerskap med den.²⁰ Även om Letterstedt som svensk, i sammanhanget, var en udda fågel, kan Maria Beckers äktenskap med honom sägas vara en del av denna process. Genom giftermålet blev Letterstedt ägare till 30 000 vinrankor och fick därmed genom preferenstillarna och tillgång till slavarbetskraft en flygande start som vinfarmare i Kap.

17. Graham B. Dickason, *Cornish Immigrants to South Africa: The Cousin Jack's Contribution to the Development of Mining and Commerce 1820–1920* (Cape Town 1978) s. 42; G. Cory, "The Coming of the 1820 Settlers", i *Souvenir in Commemoration of the Centenary of the 1820 Settlers of Albany* (Cape Town 1920) s. 42 och 46 samt List of 1820 Settlers.

18. Cory (1920) s. 46 samt List of 1820 Settlers.

19. D.J. van Zyl, *Vineyards and Wine and History* (No publisher 1987) s. 37.

20. Dooling (2007) s. 74–75.

Det var emellertid köpmän med brittisk bakgrund som drog störst fördel av vinboomen genom sina upparbetade kontakter i London.²¹ Många av dem var söner eller bröder till ledande köpmän i London, så delar av den nyetablerade bourgeoisie i Kapstaden kunde lätt knytas samman med bourgeoisie i den brittiska politiska ekonomins centrum. De investerade i varuhus, köpte vin från de stora vingårdarna och sålde det till sina handelspartners i London. År 1825 bildade några köpmän och skeppsägare i Kapstaden The Cape of Good Hope Trade Society med säte i London. Avsikten var att befrämja handeln med det brittiska imperiets centrum och på 1830-talet fanns det mer än 50 handelshus i London med intressen i Kapstaden.²² Av annonser i *Commercial Advertiser* 1849 framgår att Cape of Good Hope Bank med bland annat Letterstedt i styrelsen hade ett nära samarbete med London and Westminster Bank.²³

Den brittiska regeringen avskaffade emellertid preferenstillarna 1825, och priserna på Kapvin sjönk därefter väsentligt i London. Lön-samheten på den vinproduktion, som baserades på slavars arbete, ebbade ut.²⁴ Eftersom stora delar av vinboomen hade finansierats genom lån med slavar som säkerhet, var skuldsättningen stor. Många vinfarmare gick i konkurs och antalet slavar började minska även inom jordbruket.²⁵

Parlamentet avskaffar slaveriet och kompenserar slavägarna

I Storbritannien började ett motstånd mot slaveriet formuleras i början av 1800-talet. Anti-Slavery Society bildades i London 1823 med målsättningen att avskaffa slaveriet i imperiet. Efter det andra slavupproret i Kapkolonin 1825, blev frågan akut bland politiker i London.²⁶ Även i Kap fanns det personer, som argumenterade för slaveriets upphävande. I den liberala tidningen *South African Commercial Advertiser* såg man slaveriet som ett hinder för den kommersiella utvecklingen och argumenterade mot det i ekonomiska snarare än humanitära termer. Slavägarna hade

21. T.ex. Chiappini var född i Italien men växte upp i England och utvandrade till Kapstaden 1805, Eric Rosenthal, *South African Dictionary of National Biography* (London 1966) s. 65.

22. Keegan (1996) s. 48 och framåt; Dooling (2007) s. 81.

23. *South African Commercial Advertiser* 6/6 1849; Keegan (1996) s. 49, 226–227.

24. Pamela Scully, *The Bouquet of Freedom: Social and Economic Relations in the Stellenbosch District, South Africa, c. 1870–1900* (Cape Town 1991) s. 3–4. Den härskande klassen i England ville att de kaapska farmarna skulle producera ull till den engelska ylleindustrin i stället för vin.

25. Dooling (2007) s. 97–99; Watson (2012) s. 18, 242.

26. Keegan (1996) s. 107–108; Nicole Ulrich, "Abolition From Below: The 1808 Revolt in the Cape Colony", i Marcel van der Linden (red.), *Humanitarian Intervention and Changing Labor Relations: The Long-term Consequences of the Abolition of the Slave Trade* (Leiden 2011) s. 205.

mycket kapital bundet i slavarna och det gav inte lika stor avkastning som om det investerades på en fri marknad. Husbönderna skulle med all säkerhet få "fritt" tjänstefolk till en lägre kostnad än vad slavarna kostade.²⁷

Parlamentet antog Abolition Act 1833, det vill säga året efter den stora, liberala parlamentsreformen, och slaveriet skulle upphöra den 1 december 1834. Man beslutade dock om en tillvänjningsperiod, som band slavarna utan lön till deras ägare under fyra år.²⁸ Barn under sex års ålder blev fria och skulle försörjas av sina föräldrar, men om dessa inte kunde det, skulle barnen kontraktsbindas vid moderns husbonde till dess att flickor blev 20 år och pojkar 24 år.²⁹

Liksom slavägarna såg ledamöterna i underhuset slavarna som privat egendom. Enligt deras liberala syn fick sådan inte konfiskeras utan ersättning och parlamentet avsatte därför £ 20 000 000 som kompensation till slavägarna. Man reserverade £ 3 000 000 för slavägarna i Cape of Good Hope.³⁰ Hanteringen av kompensationspengarna sköttes av Commissioners for Compensation i London, men det var Slave Compensation Office i de enskilda kolonierna, som värderade slavarna och genomförde frigivningen. Denna inrättning bestod i Kapprovinsen av guvernören, kronjuristen och sex slavägande ledamöter.³¹

Slaveriet och boernas moraliska gemenskap

Vid Jacob Letterstedts ankomst till Kap utgjorde regionen sedan länge en central länk i den europeiska handeln med Asien. År 1652 började VOC anlägga en befäst försörjningsstation där för att förse besättningarna med mat, dryck och vila inför den fortsatta färden. Efter några år började bolagsledningen förläna en del tjänstemän erövrade mark för att de som fria medborgare skulle producera mer mat och dryck till besättningarna och den ökande befolkningen i kolonin. Vin och vete var de viktigaste grödorna, men boerna utvecklade efterhand också boskapskötsel och fåravel.³²

27. Jackie Loos, *Echoes of Slavery: Voices from South Africa's Past* (Claremont 2004) s. 124.

28. Worden (1989) s. 31, 33.

29. Watson (2012) s. 24–25, 89.

30. Watson (2012) s. 36.

31. E. Hengherr, "Emancipation – and After: A Study of Cape Slavery and the Issues arising from it, 1830–1843" (MA-thesis at UCT 1953) s. 51. JS Gericke Biblioteek: Africana. Stellenbosch. s. 35, 55–56. Se CA. Slave Office No. 20/2: 1–46 (register 45–46).

32. Dooling (2007) s. 3, 16–17.

Eftersom VOC ville ha goda kontakter med ursprungsfolken Khoi och San och kunna köpa såväl slaktdjur som livdjur av dem, tvingade de inte dem att arbeta åt boerna. I stället försågs boerna med slavar som arbetskraft från VOC:s koloniala baser i Asien: Malabarkusten, Ceylon, Bengalen, Coromandel, Malackahalvön och Batavia. Merparten av slavarna var män. Bolaget behöll en del av dem för egen räkning och in-kvarterade dem i Slave Lodge i Kapstaden, som även blev en bordell, men i dag hyser ett museum över slaveriet. De övriga slavarna sålde bolaget till hugade spekulanter.³³ I slutet av 1700-talet började VOC köpa eller ta slavar även från Mocambique och Madagaskar. Den svenske gruvinspektörssonen Anders Stockenström arbetade på 1780-talet som "supercargo" på ett av bolagets fartyg, som fraktade slavar från Madagaskar till Kap.³⁴

VOC:s försörjningsstation och boernas växande samhälle utgjorde en central punkt i den holländska handelskapitalismen, men boersamhället i sig byggde alltså inte på ett kapitalistiskt produktionssätt utan på slaveri. Detta icke-kapitalistiska fundament utgjorde emellertid en väsentlig del i kapitalismen och köpmän kunde mer än väl ackumulera kapital genom att handla med icke-kapitalistiska system.³⁵

Slavägarnas rikedom och kultur var, som Wayne Dooling uttrycker det, helt byggd på slavarnas ryggar. På dessa ryggar vilade också hotet om hård bestraffning och/eller fängelse för förseelser gentemot slavägarnas kultur. Slavar tilläts inte bilda familj och alla barn till slavinnor blev slavägarnas egendom – oberoende av vem som var far till barnen – och slavägarna hade full rätt att skilja mor, far och barn åt genom att sälja dem till olika ägare.³⁶ Även när barnets far var slavägaren själv eller en av dennes söner, fick avkomman legal status som slav och blev därmed hans arbetskraft – utan arvsrätt.³⁷

Män, kvinnor och barn köptes, in-tecknades, såldes, transfererades och lämnades i arv på samma sätt som andra varor. Äldre slavägare och änkor

33. Rayner, (1986) s. 37a. Boernas "goda grannars politik" med khoisan innebar inte att relationen var konfliktfri. Regelrätta krig uppstod, särskilt i slutet av 1700-talet, när boerna försökte utvidga sina domäner till det inre av södra Afrika. Se Keegan (1996) s. 25f.

34. Winquist (1978) s. 22–26.

35. Dooling (2007) s. 3; Ellen Melksins Wood, *The Origin of Capitalism: A Longer View* (London 2017) s. 129. "Boer" är holländska för "bonde" och är ursprunget till dagens begrepp "afrikander".

36. Dooling (2007) s. 2.

37. Pamela Scully, *Liberating the Family? Gender and British Slave Emancipation in the Rural Western Cape* (Portsmouth, NH 1997) s. 19.

kunde hyra ut slavar och leva på hyran för dem.³⁸ För eftervärlden kan det tyckas otroligt att en slavägare hade samma förhållningssätt till sina slavar som till annan egendom. Så skiljde sig exempelvis en annons i Kapstadens tidningar i början av 1800-talet efter en förrymd slav föga från en annons om en vilsekommen ko eller häst.³⁹

Den sociala ordningen i boersamhället reglerades av det som Dooling kallar "den moraliska gemenskapen", och inom ramen för denna skulle man säkerställa att egendomen stannade kvar inom släkten eller frändskapen. Detta gällde inte minst när någon råkat i ekonomiska bekymmer, eftersom rykte, ära och skam var centrala inslag i denna gemenskap.⁴⁰

Eftersom europeiska kvinnor i allmänhet gifte sig med män som var äldre än de själva och eftersom kvinnor oftast levde längre än män, hade änkorna en viktig roll i upprätthållandet av den sociala ordningen. Änkornas egendom ansågs vara i säkerhet inom släkten om de gifte om sig inom denna begränsade krets. I Sydafrika var änkornas roll så stor att forskare talat om "widowarchy". Dooling påpekar att några av kolonins mest framstående män uppnådde sin ställning genom giftermål med besuttna änkor.⁴¹ Letterstedt var uppenbarligen en av dessa män, men det anmärkningsvärda i hans fall var att han lyckades ta sig över den moraliska gemenskapens gränser och komma in i en av de bästa familjerna i kolonin. Väl inne i den boerska familjen, försökte den barnlöse Letterstedt själv tillämpa de boerska idéerna genom att låta sin systerson Per-Oskar Hedelius, som anslutit sig till Letterstedt 1840, gifta sig med Maria Beckers dotter Marie Denecker.⁴²

Slavägaren Jacob Letterstedt

De brittiska styresmännen började snart efter koloniseringen reglera slavernas villkor i Kap, bland annat genom att begränsa bestraffningarna och arbetsdagens längd. Från 1816 måste samtliga slavar registreras, inte minst för att reglera ägandeförhållandena mer formellt än i den boerska moraliska gemenskapen.⁴³ Varje slavägare måste registrera sina slavar hos

38. Loos (2004) s. 14.

39. Hengherr (1953) s. 51.

40. Dooling (2007) s. 37–38, 45–46.

41. Dooling (2007) s. 37.

42. Letterstedt (1926) s. 268.

43. Hengherr (1953) s. 4.

Slave Office med uppgift om slavarnas namn, kön, ålder, ursprung och yrke. De måste också registrera alla förändringar i slavarnas status, till exempel dödsfall, födelse av en ny slav, köp och försäljning eller transferering till en ny ägare av en slav samt friköp av en slav.

Den 31 mars 1823, ett halvår efter giftermålet med Maria Becker, lät Letterstedt registrera hennes slavar som sin egendom. Han blev då ägare av 14 manliga och fem kvinnliga slavar samt två små slavgossar.⁴⁴ Den utjämning mellan könen, som skedde generellt efter förbudet mot slavhandel, hade uppenbarligen inte ägt rum hos familjen Dreyer.

Av förteckningen framgår att samtliga 14 män och den 11-åriga Abraham var arbetare och kan därmed ha satts till varjehanda arbetsuppgifter på gården. Bara Abraham och fyra män var födda i Kapkolonin, medan sju män var födda i Mocambique och två i Malabar. Sju av Letterstedt nyförvärvade manliga slavar dog dock några år senare och bara tre av de manliga slavarna och en pojke var kvar i Letterstedts ägo 1834. I hushållet arbetade fem husjungfrur. Alla var födda i Kap, och Letterstedt ägde fortfarande fyra av dem 1834.

Under de närmast kommande åren köpte Letterstedt inga slavar, men 1824 födde Sedda honom en dotter, som dog endast en månad gammal. 18-åriga Rachel födde en son 1825 och ytterligare en son 1827. År 1828 köpte Letterstedt en 17-årig arbetare och en kusk, båda födda i Kapkolonin. År 1829 köpte han inte mindre än fyra nya slavar i åldrarna 15–61 år – en 52-årig ”husbandman”, född i Mocambique, en 52-årig skomakare, född i Bengalen, den 39-åriga Rosetta, född i Mocambique, samt den 15-åriga Saarlje, som var född i Kapkolonin. I maj året därpå sålde han tre av kvinnorna.⁴⁵

I slutet av 1829 verkar Letterstedt ha kommit igång ordentligt med sin verksamhet och köpte flera nya slavar. Galant var född i kolonin, slaktaren Philip och arbetarna Aria och Maarl i Mocambique och kusken Carel i Kapkolonin. Maarl dog dock efter två månader och Letterstedt sålde Aria. År 1831 lät han registrera två nya husjungfrur, 44-åriga Candace och 34-åriga Philida, båda födda i kolonin samt den 16-åriga Abdol. I köpet ingick också Philidas fem barn i åldrarna från sju månader till 13

44. Slave Office 6/9, Register of Slaves, Jacob Letterstedt, Western Cape Archives and Records Service, Cape Town, s. 184.

45. Slave Office 6/9, Register of Slaves, Jacob Letterstedt, Western Cape Archives and Records Service, Cape Town, s. 192.

år. Samma år skänkte både Philida och Rachel honom ytterligare "egen-
dom" i form av varsin dotter. Han köpte också den 30-åriga Casel, som
sattes att arbeta i familjens hushåll.⁴⁶ Letterstedt avvek därmed från det
vanliga mönstret att enbart kvinnor exploaterades i husligt arbete.

År 1832 köpte Letterstedt fyra unga män i åldrarna 14–21 år, men en
av dem dog två veckor före slaveriets upphörande, så Letterstedts in-
vestering gick därmed om intet. År 1833 lät han registrera ytterligare
fem slavar i åldrarna 38–55 – alla födda i Mocambique – samt en 19-årig
man som var född i kolonin. Anthoni var mjölnare och hade därmed
sina arbetsuppgifter vid Letterstedts kvarn Josephine Mill, som i dag är
museum. Jack sattes till att valla boskap, medan den 55-åriga Clara blev
husjungfru. Under året födde Philida och Rachel ytterligare var sitt barn,
men ett av dem dog vid fem månaders ålder. Slutligen köpte Letter-
stedt en slav även år 1834, alltså efter beslutet om slaveriets upphävande.
Philida och Rachel gav honom dessutom ytterligare var sitt gossebarn i
oktober 1834.⁴⁷ Slavkvinnorna gav liv åt åtta respektive fem barn, men
Letterstedt lämnade ingen uppgift om vem som var far till något av de 13
barn som föddes av kvinnor i hans ägo. Det spelade ju ingen roll, inte ens
när slavägaren eller dennes söner var den biologiske fadern, eftersom av-
komman tillföll moderns ägare. Letterstedt kan däremot, enligt rådande
praxis, ha medverkat vid namngivningen av barnen. Som framgått hade
slavarna endast förnamn, vilket var uttryck för den paternalism som
kännetecknade slaveriet, där slavar, oavsett ålder, betecknades som "boy"
eller "girl".⁴⁸

Av genomgången kan vi konstatera att Letterstedt lät registrera 21
slavar ett halvår efter det att han gift sig till äganderätten över både
gård och slavar: 13 manliga arbetare i åldrarna 26 till 66 år, en elvaårig
pojke, fem husjungfrur och två små barn. Sju av arbetarna var födda i
Mocambique och två i Malabar. Sex arbetare dog under åren 1827–1829,
utan att dödsorsaken registrerades. Vi kan konstatera att Letterstedt i
princip både köpte och sålde slavar fram till slaveriets upphörande den
1 december 1834 och att två slavkvinnor födde nya slavar åt honom. Det

46. Slave Office 6/9, Register of Slaves, Jacob Letterstedt, Western Cape Archives and
Records Service, Cape Town, s. 192, 255.

47. Slave Office 6/9, Register of Slaves, Jacob Letterstedt, Western Cape Archives and
Records Service, Cape Town, s. 255.

48. Linda Waldman, "Monkey in a Spiderweb": The Dynamics of Farmer Control and
Paternalism", i *African Studies* 55 1996:1 (1996) s. 67.

finns dock inga belägg för att han ägnade sig åt regelrätt slavalstring. De slavbarn som föddes kort innan slaveriet upphävdes gav i alla fall ett, om än litet, tillskott till hans förmögenhet.

Enligt Inge Jonsson reagerade Letterstedt mot andra slavägares hårda bestraffningar av slavar.⁴⁹ Inga källor motsäger detta. Hans namn återfinns i slavbeskyddarens (Guardian of Slaves) handlingar endast vid ett tillfälle, då en av hans slavar klagade över att han på allmän väg blivit förolämpad och slagen av en av Letterstedts grannar.⁵⁰ Den enda gång Letterstedt verkar ha brutit mot slavförordningarna är en försummelse att registrera ett köp av fyra slavar inom föreskriven tid 1832, då han dömdes till böter om 100 Rix-dollars för varje slav. Letterstedt skyllde misstaget på att han var fullt upptagen med sina mångahanda affärer och bad guvernören ödmjukt att inte betrakta misstaget som ett avsiktligt försök att kringgå gällande lagstiftning. Ett vittne intygade att Letterstedt var engagerad i ett stort bryggeri och att han var en hårt arbetande industriman, och böterna reducerades till fem shilling per slav.⁵¹ Letterstedt var uppenbarligen en betrodd man i det anglo-boerska etablissemanget.

Kompensationspengar och upplösningen av den moraliska ekonomin

År 1834 hade 524 slavägare i Kap mellan en och tio slavar i sin ägo; många av dem hade bara en eller två slavar. 96 slavägare ägde 11–20 slavar, 22 hade 31–40 slavar, och endast tolv slavägare ägde fler än 40 slavar.⁵² Letterstedt ägde 20 män, sju kvinnor, fem ungdomar i åldrarna 14–18 år, tre barn som ansågs vara i arbetsför ålder (6–11 år) samt fyra barn som var yngre än sex år och ännu inte betraktades som arbetskraft. Letterstedt tillhörde därmed den femtedel som ägde flest slavar.⁵³

Värdet av Letterstedts slavar varierade stort med såväl ålder som kön och yrke. Med något undantag var manliga yrkesarbetare i åldrarna 20–40 år högst värderade: den 23-åriga bryggaren Abraham och den lika gamle timmermannen Slamodien, den 20-åriga snickarlärlingen Abdol,

49. Jonsson (2015) s. 240.

50. Slave Office 3/4, Western Cape Archives and Records Service, Cape Town.

51. Colonial Office 3964, Western Cape Archives and Records Service, Cape Town, ärende 18.

52. Slave Office 20/43, Western Cape Archives and Records Service, Cape Town.

53. Slave Office 20/8, Appraisalment of Slaves for the Cape District 1834–1835, Jacob Letterstedt, Louwvllet, Veldcornetschap J.G. Munnick, Western Cape Archives and Records Service, Cape Town, no. 41.

den 43-årige tunnbindaren Adonis och den 20-årige mjölnaren Frederik. De värderades till mellan £ 162,10 och £ 177,10. Andra arbetare i åldrarna 17–40 år värderades mellan £ 120 och £ 142, medan yngre och äldre arbetare värderas klart lägre. Den 39-årige herden Figaro var endast värd £ 50. Husgossarna var sju till elva år gamla och värderades till mellan £ 32 och £ 60. Av kvinnorna värderades den 17-åriga husjungfrun Manisa till £ 105, medan den 37-åriga åttabarnsmodern och husjungfrun Philida och den 28-åriga kokerskan Rachel till £ 100. Lägst värde hade två månadsgamla barn samt den 78-åriga "Oude afgeleefte" Diena, vilka värderades till £ 5 vardera. Sammantaget värderade kompensationskommittén Letterstedts slavar till £ 3 578,75.

I Kapkolonin betalades emellertid bara £ 1,7 miljoner av de avsatta £ 3 miljonerna ut i ersättning för slaverna, främst för att slavägarna var tvungna att kvittera ut pengarna i London. De flesta hade varken råd eller social förmåga att göra det och många sålde sina rättigheter till underpris till andra som kunde ta hem pengarna. Speciella mäklarfirmor förmedlade kompensationspengar från London till forna slavägare, men de krävde 10–20 procent av slavarnas värde i arvode. En fattig vinfarmare beskyllde "kapitalisterna" för att roffa åt sig två tredjedelar av hela summan.⁵⁴ Slaverna fick i alla fall ingen ersättning för sitt och sina förfäders och förmödrars obetalda arbete.

Letterstedt tillhörde de få slavägare som själva kunde kvittera ut sina pengar i London. Han gjorde det sannolikt vid sin första resa till Europa 1837, då han besökte London innan han fortsatte till Sverige och donerade en stor summa pengar till Svenska Vetenskapsakademien; en del av summan var sannolikt kompensationspengar. Det var sannolikt även detta sammanhang som Letterstedt syftade på, när han framhöll att han "haft tillfälle att rädda från ruin eller understödja nästan alla min hustrus släktingar och forna vänner".⁵⁵ I varje fall torde han ha kvitterat ut sina styvsöners kompensationspengar.⁵⁶

De forna slavägarnas moraliska gemenskap var emellertid stadd i upplösning efter slaveriets avskaffande. Marknadsränder och en kapitalistisk jordmarknad började utvecklas i Kapkolonin. Upplösningen av boernas

54. Dooling (2007) s. 134, 136; Watson (2012) s. 36.

55. Letterstedt (1926) s. 262.

56. Sönerna bodde grannar med Letterstedt och registrerade sina slavar vid samma tillfälle som han. Den 22-åriga Casper Becker Dreyer hade en husslav och Hendric Cornelis Dreyer hade två husjungfrur och tre små barn.

moraliska gemenskap innebar också att de renodlade farmarna blev beroende av de mäktiga köpmännen i Kapstaden och att Kapkolonin drogs in i en alltmer global kapitalism och i den brittiska imperialismen.⁵⁷ Dessutom gynnades kolonin som helhet av att en massa kompensationspengar flödade in och kunde investeras i kolonin. De första privata bankerna bildades för att kapitalisera kompensationspengarna.⁵⁸ Letterstedt medverkade i högsta grad i denna process som direktör i den första privatbanken, The Cape of Good Hope Bank, bildad 1837.

I stället för slavar – arbetskraftsfrågan vid slaveriets avskaffande

De flesta slavägarna blev både förtvivlade och uppretade av beslutet att avskaffa deras produktionssätt. Många vägrade underkasta sig och sålde sina gårdar, bröt upp från det brittiska styret, tog med sig sina hushåll, redskap, boskap och, om möjligt, sina slavar och begav sig ut på sitt stora uttåg från västra Kap (the Great Trek) och slog sig ner i bland annat Natal.⁵⁹

Britterna följde dock efter boerna för att erövra mer land. I sin konsulatsrapport 1842 meddelade Letterstedt att det i Port Natal "har förekommit oroligheter mellan Engelska trupperna och de utvandrade Bönderna". Han förklarade att "Port Natal är det frugtbaraste land i S. Africa, och skall under Engelskt beskydd snart uppnå mycken betydelse". Boerna fick fortsätta sin diaspora och bildade Oranjefristaten och Transvaal, dit de fick sällskap med en annan framgångsrik svensk exploator, Alarik Forsman från Kalmar, som började sin karriär inom sockerindustrin i Natal och gjorde sig en förmögenhet på handel, jordförvärv och jordbruk i Transvaal.⁶⁰

De farmare som stannade kvar i Kap fruktade svårigheterna att få tillgång till "fria arbetare" efter kontraktstidens utgång.⁶¹ Många frivgivna slavar lämnade sina forna ägare den 1 december 1838, men en del återvände, eftersom de snart insåg att de var tvungna att arbeta åt någon annan för sin försörjning. Många farmare insåg då att de kunde, som John E. Mason uttrycker det, "exploatera arbetare utan att äga dem".⁶²

57. Dooling (2007) s. 200–201.

58. Dooling (2007) s. 112; Watson (2012) s. 37.

59. Watson (2012) s. 129–142.

60. Winquist (1978) s. 109–115.

61. Watson (2012) s. 17f.

62. Citat från Watson (2012) s. 37.

Ett tillskott av arbetskraft utgjorde de "Prize Negroes" som britterna tog från andra nationers slavskepp, när dessa passerade Godahoppsuden.⁶³ Detta pågick in på 1840-talet och Letterstedt rapporterade till sina svenska uppdragsgivare 1842 att "några Tusende Negrer, som [...] blifvit tagna på Slafskepp och hitförda hafva till en del försedt landet med arbetare." Letterstedt säger dock inte om han själv fick till tillgång till denna arbetskraft.

Farmare, köpmän och politiker var emellertid inte nöjda utan föreslog att arbetare skulle importeras från Europa och Asien.⁶⁴ Många av dem föredrog, ofta av rasistiska skäl, att subventionera import av asiatiska eller europeiska arbetare i stället för att anställa fria "svarta" och "färgade" arbetare.⁶⁵ Letterstedt var en av dem. I ett brev till Anders Retzius i mars 1839 skrev han kortfattat: "Här i landet är stor oordning med frigifvandet af förra slavarna, [så] nu har vi alls ingen ordning. Min Bror har skickat mig ett dussin Svenska arbetare, i annat fall kunde jag inte fortsätta mina vanliga affärer."⁶⁶

I databasen EMIWEB finns emellertid bara sju män upptagna som utflyttade från Östergötland till (Syd)Afrika år 1838: den 21-årige drängen Peter Persson från Rinna rusthåll, den 17-årige torparsonen Karl Magnus Persson Larsson (sic) från Rinna Skrivaregård, den 22-årige Adolph Christopher Cnathingius från Rinna prästgård och den lika gamle Karl Johan Månsson från Särstads Sörgård i Rinna församling, 13-årige Carl Fredrik Ericsson och Carl Gustav Ohlin (utan åldersangivelse) från gård nr 188 respektive 263 i Vadstena församling samt 25-årige Anders Persson från Hageby i Rogslösa församling. För åren 1837 och 1839 finns inga emigranter till (Syd)Afrika registrerade, medan Letterstedts systerson Per Oskar Hedelius Johansson och den 19-årige Johan Daniel Olofsson från Stora Lund i Västra Tollstad utvandrade 1840.⁶⁷ Prästsonen Cnathingius skötte bokföringen åt Letterstedt under sex år men återvände därefter till Sverige.

Letterstedt hade emellertid högre ambitioner. Redan efter återkomsten från Sverige 1838 skrev han till guvernör Napier och bad om "permis-

63. Schell (2001) s. 146–149.

64. Hengherr (1953) s. 74.

65. Watson (2012) s. 242.

66. Brev från Jacob Letterstedt i Cape Town till Högaktade Professor [Anders Retzius] den 29 mars 1839, Anders Retzius arkiv, Svenska Vetenskapsakademiens arkiv, Stockholm.

67. Uppgifterna om yrke tagna ur husförhörslängder för respektive socken.

sion to order from Sweden one hundred Emigrants to be indentured as Servants in this Colony". Han bifogade ett förslag på kontrakt för dessa emigranter.⁶⁸

De kontraktsskrivande parterna var Letterstedt som agent och den farmare som ville ha svensk arbetskraft. Kontraktet avsåg namngivna jordbruksarbetare, som skulle anställas hos farmaren under fem år. Letterstedt skulle ombesörja transporten från Sverige, och de kontrakterade arbetarna skulle börja sin anställning hos farmaren omedelbart efter ankomsten till Kap. Arbetaren förband sig att "make himself generally useful upon his Promises" och stanna kvar hela kontraktperioden. Han förband sig att inte arbeta med eller åt någon annan för egen vinning. Arbetaren band sig också att under kontraktstiden inte yppa några hemligheter från gården och inte avlägsna sig från den utan farmarens tillåtelse. Han skulle hela tiden uppföra sig klanderfritt och, både dag och natt, vara beredd att göra sitt bästa för vad han blev tillsagd att göra. Letterstedt var således medveten om den officiella linjen kring E. G. Wakefields teori om "systematisk kolonisation", som skulle förhindra europeiska arbetare att bli bönder i kolonierna innan de genom flera års arbete bidragit till kapitalackumuleringen hos befintliga jordägare.⁶⁹

Farmaren skulle förse den kontraktsanställda jordbruksarbetaren med vardagliga nödvändigheter som mat, dryck, boende och kläder samt svara för medicinsk vård, när arbetaren behövde sådan. Kontantlön skulle utgå månadsvis med £ 2 per år under de tre första åren och £ 3 det fjärde och femte året. Båda parter var bundna till varandra enligt gällande lagar i kolonin.

De svenska emigranterna skulle kontraktsbindas för arbete åt farmare i Kapkolonin redan före avresan från Sverige, och vid deras ankomst skulle farmarna betala Letterstedt £ 10 för varje arbetare. £ 8 skulle täcka kostnaderna för transporten och andra omkostnader i samband med utresan, medan de övriga två skulle avsättas i en fond för att möta tillfälliga, mindre utlägg för den svenske arbetaren. Dessa två pund skulle utgöra en reserv för Letterstedts ansvar inför den svenska regeringen.

Det gick emellertid inte som Letterstedt förväntat sig. Någon har antecknat på ansökan och undrat hur Letterstedt kunde förvänta sig att arbetare skulle komma till Kapkolonin och stanna kvar och arbeta här på

68. Colonial Office 3997:176, Western Cape Archives and Records Service, Cape Town.

69. E. G. Wakefield, *England and America* vol. 1 (London 1833) s. 17–18.

sådana villkor. En annan person sade sig inte kunna sanktionera någon import av fattiga människor som inte har någon som helst uppfattning om löneläget i kolonin och som följaktligen skulle lämna sin husbonde vid första bästa tillfälle och således bestraffas hårt för att ha rymt från denne. Ansökan avslogs.

Den 19 augusti 1841 återkom Letterstedt till guvernören med en ny ansökan om att få importera svensk arbetskraft. "Sir", skrev han till guvernören och intygade att han var dennes "most obedient Servant":

Having recently been informed by an official Member of the Swedish Government, that free passage for One thousand, or more, of Swedish Agricultural Labourers, would probably be provided for by the Swedish Government, to such Individuals as might wish to emigrate from Sweden to this Colony, should such a measure meet with the approbation and Sanction of the Colonial Government here, - and being instructed to procure and transmit information on this subject. I humbly beg to be acquainted, whenever His Excellency would be pleased to grant permission to allow the abovementioned number of Swedish Emigrants to be brought into this Colony, and the conditions upon which, the proposed Measure, might be allowed to be carried into effect.⁷⁰

Letterstedt underströk att de svenska emigranterna denna gång skulle "be at liberty, to engage themselves as Servants to the Inhabitants, in such a lawful manner and on such terms as they might think proper to accept." Han tillade att han själv skulle "raise a fund to be appropriated for the casual relief and Assistance of the said Emigrants."

Det blev dock avslag denna gång också med den korta motiveringen att dessa emigranter från Sverige förmodligen skulle bli "a burdon to the Colony".

Efter avslaget uppgav Letterstedt själv i sin konsulatsrapport den 23 november 1841 att den brittiska regeringen upphävt alla kontrakt som ingåtts med någon part utanför kolonin. Han påstod vidare att kommerserådet Rosenblad antytt att den svenska regeringen skulle kunna vara "benägen att bestrida omkostnaderna för Correctionisters hitsändande samt deras uppehälle här tills de blifvit i tjenst antagna". Letterstedt vände sig då åter till guvernören, som svarade att såväl administratio-

70. Colonial Office 4009:147/2, Western Cape Archives and Records Service, Cape Town.

nen som allmänheten var villiga att ta emot sådana emigranter, men det kunde inte komma i fråga att släppa in brottslingar från andra länder än Storbritannien. Det gällde också ålderstigna eller sjukliga personer, som kunde bli en börda för kolonin. Däremot kunde lösdrivare eller andra personer från Europa som inte begått något brott släppas in och anställas som herdar eller dyligt.

Trots motgångarna var Letterstedt optimistisk vad gäller möjligheterna att ta emot lösdrivare från Sverige:

Om det finnes många så kallade lösdrivare och regeringen är hugad att på dessa villkor utsända dem skulle jag från tid till tid kunna disponera 50 á 100 personer hvarje gång. Det är högst nödigt att de vid ankomsten äro ordentligt klädda, som förskaffar dem ett bättre emottagande. Äfven skulle jag vilja att till min egen rättelse få en förteckning å hvarje persons ålder, yrke caracter samt uppförande, att jag derigenom kan bedöma hvad plats den bör gifvas för deras eget bästa.⁷¹

Inte heller detta projekt kunde han föra i hamn, så Letterstedts medverkan i den brittiska imperialismen hade tydliga begränsningar. Brittiska emigranter prioriterades, och det hade sina skäl.

År 1844 initierade guvernör Maitland ett nytt program för import av arbetare till kolonin.⁷² Farmare och företagare kunde premieras för att importera upp till 100 friska och skötsamma arbetare – män, kvinnor och barn – från Storbritannien. Man angav tio auktoriserade agenter, som kunde förmedla arbetare till Kap, varav sju var baserade på Irland.⁷³ Det är uppenbart att den brittiska regeringen inte bara ville hjälpa farmare i Kap med arbetskraft från andra delar av imperiet utan också minska det sociala trycket på Irland till följd av jordbrukets omstrukturering till fåravel och den stora hungersnöden på 1840-talet.

71. Brev från konsul, brev från Jacob Letterstedt till Kungl. Majestäts och Rikets Commerce Collegium den 23 november 1841, Kommerskollegii arkiv, Riksarkivet (RA).

72. Government Minute, June 22, 1844, Immigration, *The Cape of Good Hope GOVERNMENT PROCLAMATIONS [...] and the ORDINANCES PASSED IN COUNCIL From 1825 to 1844* Vol. III (Cape Town 1845) s. 582–585.

73. "Government Notice, July 10, 1844, Regulations For the Immigration of Mechanics, Farm servants, Labourers and others, on Bounties payable by the Colonial Government of the Cape of Good Hope", *The Cape of Good Hope GOVERNMENT PROCLAMATIONS [...] and the ORDINANCES PASSED IN COUNCIL From 1825 to 1844* Vol. III (Cape Town 1845) s. 598–589.

År 1846 uttryckte The Agricultural Society of Cape of Good Hope, bildat 1831 med både boerska och brittiska köpmän och farmare och Letterstedt i styrelsen,⁷⁴ sin stora uppskattning av att kolonialregeringen hade låtit överföra 186 brittiska män och kvinnor till Kap som jordbruksarbetare, herdar och husliga tjänare. Sällskapet såg redan fram emot nästa skeppslast.⁷⁵ Huruvida Letterstedt anställde några av de irländska arbetarna framgår inte av källorna jag haft tillgång till, men han säger själv att "de flesta" av arbetarna, som han haft i sina verksamheter, utgjordes "av många nationers representanter";⁷⁶ så han kan mycket väl ha fått del av den irländska arbetskraften.

Än viktigare för farmarnas tillgång till arbetare än den begränsade importen från Storbritannien var dock den Cape Masters and Servants Ordinance, som den koloniala administrationen instiftade och trädde i kraft den 1 december 1842. Den gällde i praktiken Khoi och San, som fått status som "fria" arbetare 1828, och frigivna slavar.⁷⁷ Förordningen syftade till att öka utbudet av inhemsk arbetskraft och konsolidera husböndernas makt över arbetarna för att få dem att utföra allt arbete som husbonden ålade dem. Kontraktsbrott och vägran att utföra de strikt reglerade arbetsuppgifterna, fräckt uppträdande och förstörelse av egendom bestraffades. Muntliga kontrakt begränsades till högst tre månader och skriftliga till högst ett år om inte kontraktet registrerades hos magistraten, då de kunde omfatta tre år. Tidigare slavmödrars rätt att bestämma över sina barns placering som "lärlingar" flyttades nu till fadern, vilket var ett uttryck för att den patriarkala familjen blev en ledstjärna även för frigivna slavar. År 1856 reviderade den nyinrättade Cape Legislative Assembly 1842 års förordning och föreskrev ännu hårdare straff för desertering, frånvaro och andra kontraktsbrott. Den gällde med några tillägg ända till 1974.⁷⁸

Vissa farmare lät skötsamma arbetarfamiljer sätta upp ett litet hus på farmen och få tillgång till lite mark att odla själva, när farmaren inte tog deras arbetskraft i anspråk.⁷⁹ Detta "labour tenancy" var ett billigt

74. *Agricultural Society of Cape of Good Hope*, Annual report for the year 1845 s. 12, 13 och 16.

75. *Agricultural Society of Cape of Good Hope*, Annual report for the year 1846 s. 9; *South African Commercial Advertiser* 8/8 1838 s. 204.

76. Letterstedt (1926) s. 268.

77. Schell (2001) s. xxxi.

78. Scully (1997) s. 59, 83; Dooling (2007) s. 121–123; Watson (2012) s. 272.

79. Scully (1997) s. 68; Dooling (2007) s. 124.

och effektivt sätt för en farmare att säkerställa tillgången på arbetskraft. Det utvecklades på de stora vin- och vetefarmarna i direkt anslutning till övergången från slaveri till kapitalism som dominerande produktions-sätt. När farmarna efterfrågade extra arbetskraft under skördetid, fick hustrur och barn till dessa "labour tenants" träda till. Farmarna säkerställdes också säsongarbetare från när och fjärran genom att ge dem konstant betalning i förskott.⁸⁰ Det var givetvis främst välbeställda farmare som exempelvis Letterstedt som kunde förskottera lönen till säsongarbetare, medan andra, mindre välbeställda fick locka till sig sådana arbetare genom att erbjuda dem upp till två flaskor dåligt vin om dagen. Detta ökända tot- eller dopsystem hade slavägarna utvecklat under slaveriet för att få slaverna underdåniga, men det blev ett än mer vanligt sätt efter slaveriets avskaffande för fattiga farmare att skaffa arbetare.⁸¹

Det är oklart när Letterstedt införde systemet med "labour tenancy", men han uppger att han på 1850-talet lät uppföra "boningshus för 20 familjer bland mina arbetare, vart och ett med en liten tillhörande trädgård". Så länge som arbetarna var i Letterstedts tjänst fick de bo där "utan att något avdrag göres på lönen".⁸² Likhetera med det svenska statarsystemet är påtagliga. Letterstedts fortsatta framgångar exemplifierar också Doolings påpekande att det inte längre är möjligt att upprätthålla "an older conservative historiography that saw emancipation as a disaster", i varje fall inte för alla farmare är det kanske bäst att tillägga. Slaveriets avskaffande symboliserar i stället den begynnande övergången från slaveri och boernas moraliska gemenskap till kapitalistiska produktionsförhållanden under en vit, transnationell bourgeoisie och Kapkolonins införlivande i "the world's most dynamic economy of the day", det brittiska imperiet.⁸³ Letterstedt var både verksam och framgångsrik i denna process.

Farmarna tillgrep ytterligare ett medel för att säkerställa sin produktion – mekanisering. När slaveriet förbjudits pläderade The Cape of Good Hope Agricultural Society för import av arbetsbesparande maskiner. Redan 1839 införde köpmän i Kapstaden annonser i dagspressen om handdrivna tröskor, ciderpressar och -kvarnar. Aggregat för beskär-

80. Keegan (1996) s. 123–125; Scully (1997) s. 131; Dooling (2007) s. 126.

81. Gavin Williams, "Slaves, Workers, and Wine: The 'Dop system' in the History of the Cape Wine Industry, 1658–1894", *Journal of Southern African Studies* 5 (2016) s. 893–909.

82. Letterstedt (1926) s. 266.

83. Dooling (2007) s. 73 och 135.

ning av vinstockar, slåttermaskiner och spannmålskvarnar togs också i bruk på 1840-talet. Dooling framhåller att lättare engelska och amerikanska plogar hade övertrumfat de gamla holländska plogarna,⁸⁴ men i sex konsulatsrapporter anger Letterstedt och Hedelius att 4 704 plogar och 29 380 plogbillar importerades från Sverige till Kap under 1840- och 1850-talen.

Investeringarna i ny teknik kostade förstås en del, och de allra flesta farmare i Kap hade inte råd att köpa de arbetsbesparande maskinerna. Letterstedt var en av dem som hade sådana resurser för sin agrar-industriella verksamhet, där hans anställda producerade spannmål till mjöl, öl och porter, boskap, grönsaker och frukt på hans lantegendom i Rondebosch.⁸⁵ På hemvägen efter sin första resa till Europa 1838 stannade han tre månader i London "för att invänta åtskilliga maskinerier för bryggeri och trenne kvarnar".⁸⁶

Letterstedt som svensk-norsk konsul i Kapstaden

Letterstedts framgångar inom jordbruket, kvarnindustrin, bryggerinäringen och handeln förde honom under andra hälften av 1830-talet och under 1840-talet in i ledningen av den första privata banken i kolonin, The Cape of Good Hope Bank, försäkringsbolaget The Equitable Fire Insurance and Trust Company, The Cape of Good Hope Gas Light Company samt The Cape of Good Hope Agricultural Society. Han framstod alltmer som köpman med säte i Kapstaden.⁸⁷ Letterstedt var dock inte bara på väg att etablera sig i den transnationella bourgeoisien i Kapstaden, utan han hade också skapat sig ett stort förtroende inom den koloniala administrationen.

Nästan 40 år gammal hade Letterstedt således fått ett politiskt erkännande som en av de ledande krafterna inom bourgeoisien och den politiska ekonomin i Kap. Den erhållna "borgarrätten" på nyåret 1835 var dock inte bara en förutsättning för Letterstedt att kunna verka som köpman på samma villkor som andra borgare i Kap, som Lindberger och Jons-son okritiskt återger, utan fastmer en förutsättning för Letterstedt att kunna kvittera ut den ekonomiska compensationen för sina frigivna sla-

84. Dooling (2007) s. 166–169.

85. *Cape of Good Hope Almanach* 1831 (Cape Town 1831).

86. Letterstedt (1926) s. 263.

87. *The South African Almanach & Directory*, 1834–1840, Index (Cape Town 1834–1840).

var. Detta bidrog troligen till hans motiv att ansöka om borgarrätt 1834.⁸⁸

Letterstedts första resa till Sverige 1837–1838 blev en stor framgång för den återvändande rymlingen. Uppenbarligen hade han stora planer med sin återkomst, för han förde med sig ”en liten samling kaapska fåglar och några gazeller”, som han lämnade som gåva till Kungl. Vetenskapsakademien. Han blev därigenom bekant med baron Berzelius och professor Retzius och med dem utarbetade han planer för att ingenjör Johan August Wahlberg skulle få möjlighet att göra en studieresa till södra Afrika. Letterstedt fick också ”audiens hos dåvarande kronprinsessan” Josefina och överlämnade till henne ”åtskilliga små kuriositeter från Kap”.⁸⁹

Lindberger och Jonsson utreder Letterstedts kontakter i Stockholm i detalj. Mötena med Vetenskapsakademien och kungahuset banade väg för Letterstedts utnämning till konsul (1840) och generalkonsul (1857) för Sverige-Norge i ”Capstaden och de Engelska Besittningarna i S. Afrika”. Det låter troligt och var nog huvudsyftet med uppvaktingarna. Inge Jonsson påpekar i förbifarten att Letterstedt därmed ”fick många möjligheter att träffa representanter för den brittiska kolonialförvaltningen” och att ”hans affärskontakter” gynnade ”importen av svenska varor till kolonien”.⁹⁰ Det låter också rimligt. Det låg ju i uppdragets natur, så att säga, men genom hans årliga rapporter till Kommerskollegium och regeringen kan vi följa verksamheten mer i detalj och visa hur han medverkade i den brittiska imperialismen utifrån sina egna och andra svenska intressen.

Med ett par undantag skrev Letterstedt – oftast i mars eller augusti – årliga rapporter till regeringen och Kommerskollegium; undantagen gällde de år som Letterstedt vistades i Sverige, då hans systerson och ställföreträdare Per Oscar Hedelius svarade för rapporterna. Det tog i regel tre månader för dem att nå Stockholm.⁹¹ Rapporterna fokuserade på svenska fartyg som anlöpt Kapstaden och de svenska produkter som

88. En kopia av guvernörens beslut finns bilagd i Letterstedts första rapport till Kungl. Kommerskollegium den 19 september 1840. Där framgår det att Letterstedt uppvisat ”good Character and Conduct” och att han svurit ”the Oath of Allegiance to our Sovereign Lord the King”. Hans ”Deed of Burgership of this Settlement” innebar att han kunde ”enjoy all Civil Rights appertaining to Burghers, provided he perform all Duties”.

89. Letterstedt (1926) s. 263.

90. Jonsson (2015) s. 240–241.

91. Rapporterna finns i Utrikesdepartementets arkiv, huvudarkivet/ kabinettet för utrikesbrevväxlingen/skrivelser från konsulär 1809–1880/ E2 fa:1 och Kommerskollegii arkiv, huvudarkivet, skrivelser från konsulär 1809–1880, Kapstaden 1845–1880,

RA, EVI aa:165 och EVI ab:18. Tack Ulrica Hofverberg för scanning av handlingarna!

exporterades till Kap, till exempel plankor, bräder, bjälkar, takstickor, golvstenar, tegelsten, tjära, beck, järn, järnstänger, plogar, plogbillar, plogsulor, staketspjälor, trädgårdstolar, planstenar, köksspisar, kökska-bysser, gungstolar, åror med mera. Flera av de svenska fartygen tog i Kapstaden ombord exportvaror till Europa från den brittiska kolonin, men svenska fartyg for också vidare till Australien med både svenska och kaapska produkter. De medverkade påtagligt i den brittiska imperialismen.

I sin första rapport från 1840 skrev Letterstedt exempelvis: "2/3 af Trädvirke som här förbrukas äro Svenska Produkter, som vanligen sändas med Swenska Skepp directe eller med Engelska från London. [...] Tjäran anses vara den bästa och mest nyttjade, äfvensom Svenskt Jern uteslutande begagnas för finare och durabla arbeten."⁹²

Tjäran och järnet fraktades till Kapstaden via London, men Letterstedt ansåg att "en direkt tillförsel från Sverige skulle utesluta transi-tohandeln" och därmed underlätta och förbilliga exporten av svenska varor till Kap och göra dem än mer begärliga. Han ville således reducera den brittiska andelen av profiten på svenska exportvaror. Uppenbarligen fick hans uppmaning god verkan, ty 1843 rapporterade han att "Trädvirke och Tjära [...] blifvit mycket efterfrågadt" och att "endast i smärre partier öfver England hitkommit".

År 1841 framhåller Letterstedt vilka varor som med fördel skulle kunna importeras till Sverige från Kapkolonin. Det gällde ull, vin, hudar och skinn. Ullproduktionen var, underströk han, "i hastigt tilltagande" och kvalitén på ullen var god. Vinet, däremot, var "i lågt pris" efter brittiska regeringens avskaffande av preferenstillarna. Valfångst bedrevs "med mycken fördel" av engelsmän, amerikaner och fransmän, men den skulle kunna bli "af mycken vinst för Sverige, i synnerhet som Swenskarne med mindre omkostnader än de flesta andra Nationer kunna utrusta sådana expeditioner".

I mars 1842 framhöll Letterstedt att det skulle vara till fördel för svenska skepp med svenska produkter att "här anlöpa och göra sig underrättade om priserna, då de tillika kunna erhålla de nyaste underrättelser från alla Sydliga hamnar". Underförstått ligger här givetvis hans egen betydelse för den svenska exporten bortom Kapstaden. År 1846

92. Skrivelser från konsulat, Brev till Presidenten af Kungl. Maj:ts Commerce Collegium från [dess] ödmjukaste tjenare J. Letterstedt den 19 september 1840, Kommerskollegii arkiv, RA.

beklagade han att redarna inte utnyttjade konsulatets kunskaper om marknaden i södra Afrika så mycket som de borde. Konsulatet hade han för övrigt flyttat till den centrala gatan Heerengracht mitt emot börsen, Kungl. Tullkammaren och Cape of Good Hope Bank, så nu var han som konsul placerad mitt i Kapkolonins politiska ekonomi.⁹³

År 1846 meddelade Letterstedt att fler svenska produkter sålts i Kap än de föregående åren. Anledningen var att "Befolkningen af infödingarna" i kolonins utkanter ökat i antal och att de brukar "Europeiska producter". Han tillade dock att denna befolkning "i allmänhet äro oroliga, och förorsaka mycken skada för colonisterna boende närmast gränsen". Hans slutsats var att det behövdes militära insatser för att hindra "deras ströverier (?)." I en senare rapport samma år skrev han att:

krig utbrutit emellan colonien och Cafferstammarne på Nord Östra gränsen. Infallet i Cafferlandet af omkring 3000 reguljära Engelska trupper tycks ha mislyckats [...], hvarigenom de nu äro af Caffrerne helt och hållet inspärade, och communicationen mellan lägret och Grahams Town [var] helt och hållet afskuren.

Krigsläge var proklamerat i hela kolonin och rustning pågick med utskrivning av manskap mellan 16 och 60 års ålder. I augusti rapporterade han att tre svenskar blivit utskrivna för militärtjänstgöring, trots att de var försedda med konsulatets bevis att de var svenska medborgare. För två av dem hade Letterstedt "subskriberadt" hos en privat sammanslutning som kunde ersätta de utskrivna männen då han "hade svårt att umbära dem". Arbetet i Letterstedts agrar-industriella komplex var alltså viktigare än hans anställdas medverkan i den koloniala expansionen.

År 1847 framhöll Letterstedt att den dåliga skörden inte bara berodde på torkan utan också på "brist på arbetare, af hvilka en större del varit commenderad på gränsen". Kampen för en utvidgning av det brittiska kolonialområdet påverkade således det dagliga arbetet på farmarna och farmarnas möjligheter till profiter. Kriget mot Xhosafolket i östra Kap påverkade dessutom den svenska exporten negativt, men Letterstedt var övertygad om att efterfrågan på svenskt trävirke skulle öka igen, när "lugnet en gång blir återställt". Han hade rätt i dessa aningar och 1848

93. Skrivelser från Konsuler supplementserie Letterstedt, Kapstaden 1844–1882, Skrivelse till Kongl. Maj:st och Rikets Commerce Collegium den 27 mars 1846, Kommerskollegii arkiv, RA.

rapporterade han om "stor efterfrågan på svenskt trädvirke" genom att "Kafferkriget" äntligen kommit till ett slut och att Engelska Guvernementet därmed hade "utwidgath Colonien".⁹⁴ Dagen därpå anträdde han sin andra resa till Europa.

Efter återkomsten till Kapstaden rapporterade Letterstedt i mars 1849 att "importationen från Sverige" varit större än tidigare, och 18 laster med svenska produkter hade sålts i Kapstaden "till förmånliga priser" under de senaste fem månaderna. Han förutsåg en omfattande "consumption på Svenska produkter" under förutsättning att "en stadig tillförsel kommer att fortfara". Han framhöll att Guvernementet "sedan sednare kafferkrigets slut" hade förklarad hamnarna i East London och i Waterloo Bay blivit "fria för utländsk handel" och att "städer nu äro under anläggning och bygnader fortgå". En del emigranter hade bosatt sig i områdena norr om Natal, som Letterstedt ansåg vara mycket lämpliga för boskapsskötsel. Om "Svenska regeringen önska kolonisera något tropiskt land", rekommenderade Letterstedt detta område.

År 1849 uppgav Letterstedt att svenska skeppsägare ofta hade svårigheter att hitta pålitliga agenter att samarbeta med "i synnerhet uti mindre bekanta och aflägsnare handelsplatser". Han föreslog därför att varje svensk och norsk konsul skulle lämna till Kommerskollegium "nödiga underrättelser för att därigenom blifva ärkänd som en Solide och passande agent" för norsk-svenska undersåtar. Om någon konsul inte ville åtaga sig agentskap, borde han "föredraga någon annan man tjänlig därtill". Letterstedt menade att det fanns många platser i världen, där svensk-norsk handel bedrevs utan någon konsul eller handelsagent och att en sådan skulle vara "ytterst tjänlig, och gifva anledning till industriella personer i hvarje handtvärk och näring, att äfven försöka utskeppa en del af deras industri". Dessa konsulter och handelsagenter borde årligen tillkännages i inrikes tidningar. År 1854 framhöll Letterstedt att den svenska handeln och sjöfarten i östra Kap hade ökat så mycket att han föreslog tre svenska handelsmän som vice konsulter med placering i Mossel Bay, Port Elizabeth och Port Natal.⁹⁵

94. Skrivelse till Kongl. Maj:st och Rikets Commerce Collegium den 22 mars 1848, skrivelser från Konsuler supplementserie Letterstedt, Kapstaden 1844–1882, Kommerskollegii arkiv, RA.

95. Skrivelse till Kungl. Maj:st och Rikets Commerce Collegium den 20 januari 1854, skrivelser från Konsuler supplementserie Letterstedt, Kapstaden 1844–1882, Kommerskollegii arkiv, RA.

År 1852 rapporterade Letterstedt om det nya "kafferkriget", men han hyste stora förhoppningar om en brittisk seger och då skulle "utan tvivel, en stor efterfrågan på byggnadsmaterialer [uppstå för] att uppbygga de under kriget nerbrända nybyggen".⁹⁶ År 1856 rapporterade han att 8 000 man ur den engelska främlingslegionen skulle skickas till kolonins norra gräns "som ett skydd mot kaffrerna". Denna militära operation skulle "utan tvivel" bli "mycket välgörande för colonien i allmänhet", och den skulle gynna svensk export, eftersom "en betydlig quantitet af byggnadsmaterialier [kommer] att ärfordras för ett sådant nybygge".

I mars 1854 redogjorde Letterstedt för "den del af colonien, hvarest enskilda personer och companier utan afseende på Nationalitet kunna ärhålla land för undersökning af Kopparmalmsbrott". Tillståndet kunde först gälla ett år men följas av 14 års arrende för den som ville "fortfara med arbetet." Flera brott var redan "i arbete", kopparhalten uppgavs vara 30 procent, och malmen värderades till £ 20 per ton. En firma hade "på en kort tid" utskapat "flera Hundrade Ton Koppar Malm" till England från sitt brott i Namaqualand. Hela området var "utmärkt rikt på Mineraler" både i och utom Kapkolonien ända upp till Damaraland. Man hade också funnit ädelmetall i ett område norr om Port Elizabeth, och Kommerskollegium borde sända ut "en skicklig Geolog och Mineralist [vilket] kunde vara nyttigt för den Swenska Industrien", särskilt som det nu var "tillåtet för hvarje civiliserad nation, att inom och utom colonien fortgå med undersökning för Upptäckten af Mineralier och dess bearbetande". Charles John Andersson och Johan August Wahlberg var redan där,⁹⁷ så svenska vetenskapsmäns forskningsresor var inte så oskyldiga som vi kan tro utan de utgjorde en väsentlig del av svensk medverkan i imperialismen.

Upploppet och attackerna mot Letterstedt 1849

På 1840-talet ställdes den brittiska regeringen åter inför stora sociala och politiska problem. Cirka 2 000 irländare dömdes för stora och små brott, mestadels stölder av mat till följd av hungersnöden 1846–1848. Kolonialminister Grey beslöt då att skicka 282 av dem till Kap, där de skulle

96. Skrivelse till Kungl. Maj:t och Rikets Commerce Collegium den 27 mars 1852, skrivelser från Konsuler supplementserie Letterstedt, Kapstaden 1844–1882, Kommerskollegii arkiv, RA.

97. Skrivelse till Kungl. Maj:t och Rikets Commerce Collegium i mars 1854, skrivelser från Konsuler supplementserie Letterstedt, Kapstaden 1844–1882, Kommerskollegii arkiv, RA. Om Andersson och Wahlberg, se Winquist (1978) s. 51–56, 60–67.

bygga hamnar, vägar och järnvägar i offentlig regi och därefter försörja sig själva.⁹⁸

Guvernör Montagu stödde projektet och framhöll att straffångar redan användes i Kapkolonin för att bryta sten och göra kalk på Robben Island. Deltagarna i ett offentligt möte i Kapstaden hävdade däremot att fångarna skulle bli omöjliga att övervaka och att de skulle ha ett negativt moraliskt inflytande på såväl europeiska bosättare som "färgade" och "svarta" arbetare. De hävdade också att européer inte skulle vilja flytta till Kap, om den blev en straffkoloni. Därtill kom att de irländska småförbrytarna skulle bli arbetare och därmed bryta den hierarki av klass och ras som existerade i kolonin även efter slaveriets avskaffande.⁹⁹ Engelska bosättare torde dessutom ha varit rädda att irländska arbetare skulle ge utlopp för sitt sekelgamla hat mot engelska jordägare även i Kapkolonin.

När kolonisterna fick höra att fartyget med fångarna var på väg mot Kapstaden, började protesterna ta form. Den 5 april 1849 ställde sig 198 framstående personer bakom en protestskrivelse och tog skarpt avstånd från idén att "convert this Colony into a Penal Settlement, on the worst and most dangerous principle". De ansåg det strida mot drottningens och parlamentets tidigare utfästelser.¹⁰⁰ Bland undertecknarna fanns ledande företrädare för såväl det gamla boeretablissemanget som brittiska köpmän. Letterstedt var också en av dem.

Motståndet mot transporten växte snabbt. Direktörerna för Cape of Good Hope Bank, bland dem Letterstedt, meddelade att banken inte på några villkor skulle låna in eller låna ut pengar från någon, som tänkte ta straffångar i sin tjänst eller stödja dem på annat sätt.¹⁰¹ Den 30 maj offentliggjorde 78 män ur den yppersta bourgeoisie att de skulle bistå guvernören med en summa mellan £ 2 och £ 100 vardera för att täcka eventuella kostnader för att återsända "the Convict Felons" till det ställe de kom ifrån eller till någon straffkoloni. Letterstedt fanns bland de 20 aktörer som utlovade högsta summan.¹⁰²

Flera protestmöten hölls och medlemmarna i den nybildade Anti-Convict Association lovade att avbryta allt samarbete med den som

98. Keegan (1996) s. 215–218, 225.

99. Keegan (1996) s. 211, 226, 229–230.

100. *South African Commercial Advertiser* 11/4 1849 s. 2.

101. *South African Commercial Advertiser* 27/5 1849 s. 1.

102. *South African Commercial Advertiser* 27/5 1849 s. 1.

tänkte assistera vid en eventuell landstigning, anställa eller på annat sätt stödja fångarna. Hela det finansiella etablissemangt såsom banker, truster och försäkringsbolag ställde sig offentligt bakom motståndet.¹⁰³ Den 4 juli förklarade föreningen att alla som på något sätt bidrog till att stödja den koloniala administrationens politik skulle isoleras ekonomiskt och socialt. Det styrande rådet, The Legislative Council, kom därmed som Londonregeringens förlängda arm i Kap i knipa och två ledamöter avgick.

I sin konsulsrapport den 16 juli sammanfattade Letterstedt vad som, enligt honom, hade hänt:

De tvenne sidstförlutna månaderna har det varit mycket oroligt i denna coloni [genom] ett beslut af colonial Sekreteraren [...] Lord Grey, att [...] till denna coloni tillsända 300 Engelska förbrytare för att här erhålla frihet efter ett längre godt uppförande i straff colonin. Som colonist deltog jag i folkets enighet att motstå detta för colonin så skadliga beslut och tecknade åtskilliga petitioner till H. Majt Drottningen, Engelska Parlamentet och h. Ex. Guvernören.

Letterstedt framhöll att "Sinnesrörelsen fortfar ännu att vara orolig" och rapporterade vidare att

en så kallad Anti Convict Association [...] uppsatte ett förbund, kallat "The Pledges", genom teckningen af hvilket, man förband sig att icke emottaga någon af de förväntade förbrytarna i sin tjänst, hvilken paragraph jag gillade, men det gick så långt, att man inte skulle associera med någon person, som direkt eller indirekt beforderade ankomsten af de förväntade pardonerade förbrytarna eller leverera till Guvernementet proviant för deras underhåll och att till och med förfölja sådana personer, till och med vägra dem det nödvändigaste för lifvets uppehälle, och förstöra deras handel och näring.

Motståndarna försökte alltså att med olika åtgärder hindra Guvernementet att utöva sina förrättningar och de hotade med att "de personer som attisterade Guvernementet i Crisis" skulle utsättas för associatiomens bannlysning.

103. Keegan (1996) s. 226.

Vid denna tid hade Letterstedt uppmanats av guvernör Smith att inta en vakant plats i "Central Board for Colonial Publica Arbeten" mot försäkran "att icke någon af de förväntade förbrytarna skulle blifva employerade under detta Boards styrelse". Letterstedt avböjde dock, men guvernören anmodade honom i stället att "som Colonist [och] Britisk undersåte" anta en av de vakanta platserna i The Legislative Council för att "iståndsätta Guvernementet att fortgå med deras vanliga göromål och deras instundande session". Letterstedt ansåg det vara hans "skyldighet att acceptera" detta uppdrag.

Associationen krävde nu att varje ny medlem i det legislativa rådet skulle förbinda sig att inte stödja den officiella linjen om fångtransporterna. Letterstedt drog sig då tillbaka från motståndsrörelsen och "ytttrade min opinion till dem att denna Association skulle förorsaka större olycka till colonin, inte tänkande att jag skulle blifva en ibland deras första offer". Han förfärad sig, enligt rapporten, över att "denna Association skulle kunna uppvigla en del af folket mot mig som i femton år haft deras förtroende i åtskilliga publica institutioner utan någon ogillande anmärkning från publikens sida mot de propositioner jag föreslagit".

Mobben på Kapstadens gator trodde inte på Letterstedts uppriktiga motstånd mot landsättningen av fångarna. Man misshandlade och bombarderade honom och några andra lojala män med gyttja och förstörde egendom för dem. Fönstren på Letterstedts Josephine Mill krossades, och den 8 juli brände pöbeln en docka som föreställde Letterstedt för att han var lojal mot det brittiska styret.¹⁰⁴ Han rapporterade till sina svenska uppdragsgivare den 16 juli:

Efter första mötet of the Legislativa Council blef jag tillika med de öfriga unofficiala Ledamöterna förolämpad och insulterad af en uppviglad Pöbel, och sedermera lyckades det för några personer få Pöbeln att anfalla min så väl som de andra ledamöternas gårdar belägna i staden, och som mitt lantställe Mariedahl äfven var hotat den påföljande quellen, erhöill jag militär bevakning af H. Ex. Guvernören för protection af min person och egendom, tillika har genom en kungörelse af regeringen blifvit utlofvad en belöning af £ 30 Stg för hvar person man kan bevisa hafva deltagit i detta upplopp.¹⁰⁵

104. Keegan (1996) s. 227; Rosenthal (1966) s. 215.

105. Letterstedt rapporterade ungefär detsamma i ett brev till utrikesminister Ihre den 30 juli 1849.

Protesterna mot fångtransporten blev så kraftiga att guvernören beslöt att fartyget med fångarna skulle segla vidare, runda Godahoppsudden och ankra i Simon's Bay. Fångarna måste stanna kvar ombord, och inga förnödenheter fick levereras till dem. Associationen proklamerade likväl en bojkott av samtliga personer som försåg det koloniala styret och dess personal, inklusive militären, med förnödenheter.¹⁰⁶ Delar av bourgeoisie tyckte att det räckte med att guvernören hade givit order om att fångarna inte skulle släppas i land och fortsatte att stödja administrationens officiella linje. Letterstedt var en av dem och verkar till och med ha levererat en vagnslast mjöl, som administrationen lät dela ut till fångarna ombord på fartyget.¹⁰⁷

År 1850 förde Letterstedt ärendet med den förstörda egendomen och uteblivna kontrakt inför domstol och krävde några av ledarna för Anti-Convict Association på skadestånd om £ 5 000 för att de velat förolämpa och ruinera honom. Själv skrev Letterstedt att han förde talan mot "Anti-convictassociationens huvudmän för att erhålla skadeersättning eller rättare sagt [för] att visa dem, att där fanns ännu lag inom kolonien". Med rättegången ville han få fastslagit vilka rättigheter "en fri man" hade i "ett fritt samhälle" och hur långt män som representerade den allmänna opinionen kunde gå samman för att ruinera sina grannar.¹⁰⁸

Justitiekanslern försvarade Letterstedt och menade att hans "brott" bestod i att han vågade förse de olyckliga människorna ombord på fartyget med livets nödvändigheter. Kanslern underströk att ingen annan man i kolonin var en större motståndare till planerna på att göra Kap till en straffångkoloni än Letterstedt och att han var en man som stod för sina ord.¹⁰⁹ Letterstedt lade emellertid ner rättsprocessen med motiveringen att han ämnade stanna kvar i Kap.¹¹⁰

Hela historien med straffångarna slutade med att Londonregeringen skickade fartyget med dem vidare till Van Diemens Land (Tasmanien, Australien).¹¹¹ Letterstedt blev lättad både för sin egen del och för den svenska exporten. Priserna på trävirke hade varit låga på grund av "Söndringen of the Legislative Council" och genom "den beständiga agita-

106. Keegan (1996) s. 227–228.

107. Winquist (1978) s. 83.

108. Winquist (1978) s. 84–85 samt fotnot 4:53.

109. *Dictionary of South Africa: Biography* Vol. III (Cape Town 1977) s. 512–513.

110. Letterstedt (1926) s. 264.

111. Keegan (1996) s. 228.

tionen". Alla offentliga arbeten hade ställts in, så handel och näringar hade "mycket förminskats, hvarigenom Svenska produkter mycket fallit i pris". Letterstedt meddelade dock sina uppdragsgivare i Stockholm att "handel och näringar [...] nu börjar komma i dess vanliga skick och [att] Anti Convict Association är nu upplöst".¹¹² Aversionerna mot Letterstedt och striderna kring Anti-Convict Association hade dock en djupare innebörd än den hotande degraderingen till straffkoloni.

Jacob Letterstedt och den nya politiska ekonomin i västra Kap

Redan från det brittiska maktövertagandet i Kapkolonin var många av de gamla boerna motståndare till de nya styresmännen, som ju inte kunde tala boernas språk, Afrikaans, och hade andra idéer om hur ett samhälle skulle formars såväl politiskt som ekonomiskt och socialt. Förbudet mot slavhandeln, som boerna uppfattade vara riktat mot dem, var bara inledningen till en grundläggande omdaning av Kapkolonin i kapitalistisk riktning och dess införlivande i den brittiska imperialismen. Köpmannaklassen i Kapstaden ville få bort de hinder för denna utveckling som boernas moraliska gemenskap innebar och de fick stöd av en del köpmän och farmare bland boerna i dessa strävanden. Det bildades en transnationell vit bourgeoisie och Letterstedt ingick i den.

Från 1814 styrdes Kapkolonin politiskt av den brittiska kronan och parlamentet, men på plats i kolonin sköttes den dagliga politiken av The Legislative Council, som bestod av dels en av Londonregeringen utsedd majoritet, dels en vald minoritet från Kapkolonins bourgeoisie och de mäktiga farmarna. Majoriteten utgjorde en förmedlande länk mellan den brittiska kronan och kolonin men den skulle bevaka de brittiska intressena i kolonin. Minoriteten arbetade däremot för att ta tillvara de lokala storfarmarnas och köpmännens intressen. Motsättningarna inom och utom rådet angående straffångarna gällde inte bara huruvida Kap skulle förvandlas till en fångkoloni utan också om synen på kolonins relationer till det brittiska imperiets centrum. Striderna kring Letterstedt tydliggör detta ovanligt väl. Han var motståndare till att straffångarna skulle sättas i land, men han ville inte obstruera guvernörens maktutövning och de åligganden som kunde komma ur dennes beslut. Det gällde inte minst Letterstedts leveranser av livsmedel till den koloniala för-

112. Skrivelse till Kongl. Maj:t o Rikets Commerce Collegium den 2 mars 1850, skrivelser från Konsuler supplementserie Letterstedt, Kapstaden 1844–1882, Kommerskollegii arkiv, RA.

valtningen, vare sig dessa användes till kaapska straffångar på Robben Island eller till uthungrade irländare ombord på det brittiska fartyget. Administrationen i Kap ansvarade för båda.

När frågan om straffångarna var avförd från dagordningen, rapporterade Letterstedt till sina svenska uppdragsgivare att han gladde sig åt att hans "förtroende hos publicen" var "fullkomligt återställt" och att den motvilja han mött genom Anti-Convict Associations "skräckssystem" ebbat ut. Det "erkännes nu allmänt af folket", hävdade han, "att de häldre följt mitt exempel af Lagligt och Constitutionellt motstånd mot förbrytares införande i denna Coloni". Kolonisterna skulle då ha erhållit "en mera gynnande opinion från Engelska nationen, hvars understöd den ännu så mycket behöfver för dess framtida välfärd". Letterstedt var således en varm anhängare av det brittiska styret i Kapkolonin, vilket ju hade banat vägen för honom in i den nya, transnationella vita bourgeoisien där.

Letterstedts rapport må vara en partsinlaga, men faktum är att den brittiska regeringen ändrade sin inställning till kolonierna när fångfrågan var utagerad. Letterstedt kunde redan den 21 september 1850 rapportera till sina svenska uppdragsgivare att The Legislative Council åter hade samlats och att det brittiska parlamentet skulle utarbeta en ny konstitution för en tillkommande Legislative Assembly i Kapkolonien. Det var därför "ovisst om något af vigt kommer att företagas", rapporterade Letterstedt en aning uppgivet.

Den 30 mars 1851 skrev emellertid Per-Oskar Hedelius i sin konsultsrapport om de politiska förhållandena och den petition om "sjelfständig styrelse under Stor Britanniens beskydd" som politiker i Kap skickat till den brittiska regeringen. Om det brittiska parlamentet skulle acceptera kraven skulle det, förmodade Hedelius, ske "stora förändringar i härvarande kommersiella förhållande och troligen skulle Importen af Svenska byggnadsmaterialier i betydlig mån tilltaga". Lossade band från London skulle alltså påverka svensk export till Kap i positiv riktning och gynna svensk medverkan i omdaning av Kap.

År 1853 inrättade det brittiska parlamentet The Cape Legislative Assembly, som alla män i kolonin med viss egendom hade rösträtt till men som dominerades av vita storfarmare och köpmän. Den kallades därför ibland "a Parliament of masters". Det var dessa män som 1856 omarbetade Masters and Servants Act från 1841 för att förstärka husböndernas

makt över de "fria" arbetarna och deras arbetskraft. Församlingen hade däremot ingen total kontroll över den exekutiva makten i Kap, som även efter 1853 var ansvarig inför regering och parlament i London.¹¹³ Ingen av dessa parter ville i övrigt rubba den sociala ordningen i Kapkolonin, och det var en sådan risk de såg med straffångarna 1849.

I inledningen till *The Cape of Good Hope Almanach and Annual Register for the Year 1849* skrev redaktören att det inte bara var "Irish rebels" ombord på fartyget utan också "English chartists":

Even here, the events which have agitated Europe, have not been without their effect. We undoubtedly believe, that, had there been no revolution in France, there would have been no rebellion in South Africa. Hearing of Irish rebels and English chartists, and exaggerated statements of foreign danger without, and dissatisfaction within, some of the Emigrant Boers thought in their ignorance that now was also the time to strike for freedom, as England would have had enough to do to take care of herself.¹¹⁴

Bourgeoisien i Kapstaden och de mäktiga farmarna befarade således att straffångarna ombord på det brittiska fartyget var bestraffade rebeller som inte bara skulle göra Kap till en straffkoloni utan rentav försöka störta makthavarna. I London uppfattade man däremot att protesterna och upproret i Kapstaden gällde motstånd mot monarkin och den brittiska maktutövningen i Kap. Det brittiska styret höll alltså på att kollapsa på grund av straffångarna, och det gällde att agera därefter. Hela affären slutade med att faran undanröjdes och att den brittiska regeringen upphörde med att skicka ut straffångar till kolonierna. Kapkolonin fick, liksom också Australien, en viss form av representativt självstyre¹¹⁵ Jacob Letterstedt stod i centrum för denna process. Han ville inte ha några straffångar, än mindre några chartistiska upproresmakare i Kap, men han värnade den brittiska imperialismen i södra Afrika.

Sammanfattning

Med tur och skicklighet och med andras hjälp lyckades den unge Jacob Letterstedt strax efter sin ankomst till Kap 1820 slå sig in i den lilla grup-

113. Keegan (1996) s. 287.

114. Cape Town 1849. Saknar sidangivelse.

115. Winquist (1978) s. 84.

pen av boerfarmare i närheten av Kapstaden. Han gifte sig inte bara till en stor och traditionsrik vin- och vetefarm utan också till änkefruns slavar. Genom skickligt agerande och ökad exploatering av slavarnas arbete ökade han sin kapitalackumulation, särskilt genom försäljning av mjöl till det växande antalet fartyg som passerade Godahoppsudden och till den växande befolkningen i Kapstaden samt export av öl till Europa. Delar av Letterstedts förmögenhet baserades alltså på slavars arbete och brittiska kompensationspengar för hans frigivna slavar, medan andra delar baserades på det arbete som "fria" arbetare av "många nationaliteter" – sannolikt en del frigivna slavar – utförde på hans vetefält, i hans kvarnar och bryggerier, och i hans handelsverksamhet i Kap under åren 1823 till 1862.

Förutsättningarna för Letterstedts framgångar utgjordes av den brittiska imperialismen, som Letterstedt var en del av och som han förstod att utnyttja för sin egen del. Verksamheten som svensk-norsk konsul, som han själv initierade, var dessutom högst gynnsam för svensk exportindustri. Letterstedt medverkade därmed också till att svenska redare och industrikapitalister – och i viss mån arbetare – drog fördel av den brittiska imperialismen i södra Afrika. Genom sina donationer till Svenska Vetenskapsakademien och den blivande Letterstedtska föreningen lät han en del av den kapitalackumulation, som baserades på slavars och "fria" arbetares arbete, komma nordiskt kulturliv och forskning till godo. Nu vet vi var de pengarna kom ifrån.

Jacob Letterstedt, British Imperialism and the Letterstedt Donations

Jacob Letterstedt, born Lallerstedt, is best known in Sweden for his charitable foundation *Letterstedtska Föreningen*, which funds Nordic cultural projects. Born at the end of the eighteenth century, he left Sweden at the age of 23, escaping debts and failing business ventures. He went to London, changed his name, and joined the first group of settlers the British government sent to the Cape Province in southern Africa. Through his marriage to a widow of Boer descent who owned a large estate, he became established as a landowner and important merchant, but also as a slave owner. Exploiting his workforce and business contacts, his fortune grew as he sold flour to passing ships and the increasing population in Cape Town, as well as exporting beer to Europe.

He entered the local political arena upon obtaining British citizenship, but his Swedish background also proved valuable as he was appointed Swedish (later Swedish-Norwegian) consul. Through this position, he could spread information about the conditions in the Cape Province and promote Swedish trade with South Africa and beyond. In addition to mercantile endeavors, his wealth grew both from compensation for his slaves after the abolition of slavery and from the work of “free” laborers of “many nationalities” in the fields or in his mills and breweries.

In a global transnational perspective, Jacob Letterstedt was an active participant in British imperialism. He acted to take advantage of this for his own business, but also for national interests. As Swedish or Swedish-Norwegian consul, he paved the way for many Swedish industrial capitalists, ship-owners – and in some sense also workers – to profit from British imperialism in South Africa. Through his donations to the Royal Swedish Academy of Sciences and to the part of his fortune that would become *Letterstedtska Föreningen*, based on the work of slaves and “free” laborers, he also contributed to Nordic culture and research. Now we know the origins of the money.

Keywords: British imperialism, slave economy, compensation money, Cape Province, Jacob Letterstedt